

im u *Sumi* podati sadržaj kršćanske vjere „kratko i jasno“ te „primjerenom znanstvenom metodom“.

Iz *Prvog odsjeka Drugog dijela* (Prima Secundae) — nakon *proslava*, u kojem Toma izriče namjeru da će tu govoriti „o čovjeku ukoliko je i on začetnik svojih djela“ — uzeta su pitanja 1. (o konačnoj svrsi čovjeka); 2. (u čemu se sastoji čovjekova sreća), 90. (o biti zakona); 97. (o mijenjanju ljudskih zakona) i 106. (o zakonu Evanđelja koji se zove Novi zakon). Iz *Drugog odsjeka Drugog dijela* — nakon *proslava*, u kojem Toma obrazlaže zašto će raspravljati poglavito o krepostima — prevedena su pitanja 1. (o vjeri), 10. (o nevjeri), 17. (o nadi), 23. (o naravi ljubavi), 26. (o poretku u ljubavi), 44. (o zapovijedima ljubavi), 66. (o krađi i privatnom vlasništvu), 169. (o odijevanju), 171. (o proroštvu), 172. (o uzroku proroštva) i 188. (o različitosti redovničkih ustanova).

Iz *Trećeg dijela* (Tertia pars) — u kojem Toma raspravlja (kako veli u *proslavu*) „o samom Spasitelju, zatim o njegovim sakramentima... i o punini besmrtnog života do kojega dospijevamo njegovim posredovanjem“ — prevedena su pitanja 1. (o doličnosti utjelovljenja), 8. (o milosti Krista ukoliko je glava Crkve), 35. (o Kristovu rođenju), 48. (o načinu na koji je Kristova muka izvela spaseenje), 53. (o Kristovu uskrsnuću), 60. (što je sakrament), 75. (o transpustancijaciji) i 84 (o pokori kao sakramentu).

Toma nije uspio dovršiti *Sumu* teologije, pa je njegov učenik Reginald iz Piperna preuzeo odlomke iz njegovog mladenačkog djela Tumačenje sentencija Petra Lombardijskog, te je tako *dopunio* *Sumu*. Iz tog *Dopunskog dijela* prevedeno je pitanje 88. (o općem sudu) i 91. (o kakvoći preobraženog svijeta i uskrsnuh ljudi).

Naravno, može netko postaviti pitanje zašto nisu u ovu antologiju ušla i druga, također vrlo važna pitanja; i ne bi bilo teško nabrojiti ih cijeli niz. Ali isto tako nije teško odgovoriti da svaka antologija, upravo zato što je antologija, mora birati, pa zato i izostavljati, pa i vrlo vrijedne odlomke, pogotovo ako je prostor ograničen.

Trebalo bi ovdje dosta kazati o teškoćama prijevoda Tominih i uopće srednjovjekovnih tekstova na naš jezik. Prevodilac je bio svjestan osebnosti skolastičkog, a naročito Tominog, latinskog jezika (usp. str. 22–24) u odnosu na klasični latinski jezik. Pri prevođenju na hrvatski on je stručno filozofijsko-teologijske izraze redovito prevodio doslovce, kako je već tražio kontekst (npr. riječ scientia katkada kao „znanost“, katkada kao „znanje“). No, kad ih nije bilo moguće pre-

vesti doslovce, onda ih je opisao, a latinski izraz stavio u zagrade (npr. *aequivocatio* nije preveo „jednakoglasnost“, nego opisao izrazom „bezvezna raznoznačnost“). Popis ključnih filozofijskih i teologijskih izraza s hrvatskim prijevodom nalazimo na str. 395–397. Mada ne možemo očekivati da će svi u svakom pojedinom slučaju biti zadovoljni predloženim hrvatskim prijevodom, moramo priznati da je to solidan i zaslužan pokušaj, u najviše slučajeva vrlo uspješni.

Kad je već riječ o prijevodu, treba istaknuti da je o. Vereš pronašao i najstariji prijevod jednog Tomina teksta na hrvatski, koji je ujedno i *najstariji prijevod nekog Tomina teksta na strani jezik*. To je prijevod misne sekvence Hvali Sion Spasitelja, koji se nalazi u Omišaljskom misalu (god. 1317/23), a u ovom je djelu prikazan u glagoljskoj fotokopiji i latiničkoj transliteraciji (str. 336–337). Šteta što izdavač nije to u bilješki ispod fotokopije naglasio, premda je autor to rekao u svojoj uvodnoj studiji (str. 2).

Na kraju treba reći da je izbor o. Vereša popraćen velikim brojem bilješki koje daju neophodna objašnjenja, upućuju na filozofijsko-povijesni kontekst i nakon svakog poglavlja daju pregled važnije literature što se odnosi na dotični predmet. Ipak se negdje dogodio i koji propust; npr. na str. 239, iza članka sv. Tome o Novom zavjetu, bilo je prikladno navesti članak Novi savez u teologiji Tome Akvinskog, Bogoslovska smotra, 1980, br. 1, str. 40–56. Nuzgredice navedimo — u vezi s bilj. 18. na str. 327. — da treba ispraviti godinu izdanja Verešove knjige Filozofsko-teološki dijalog s Marxom i dodati stranice; knjiga je u II. izd. izašla 1981, a o temi koja je u pitanju raspravlja se na str. 273–278.

Isto tako je data i korisna bibliografija raouva o Tomi Akvinskom na hrvatskom i slovenskom jeziku u posljednjih sto godina (str. 373–391). Kazalo latinskih pojmova (str. 401–403) kao i (hrvatsko) kazalo imena i pojmova (str. 407–410) značajno obogaćuje ovo izuzetno djelo.

Augustin PAVLOVIĆ

BUTURAC, J., BOŽJAKOVINA-BRCKOV-LJANI, 1209-1980, Zagreb 1981., str. 126

U nizu zapaženih i stručnih monografija pojedinih mjesta u Hrvatskoj od našeg poznatog znanstvenog djelatnika dra Josipa Buturaca, pojavljuje se ove godine još jedna. Riječ je o monografiji *Božjakovina — Brckovljani* koje

zahvaća sve glavne teme iz povijesti župe, uprave i gospoštije u razdoblju od 1209. do 1980. g. Ono što nas napose potiče na prikaz ove monografije jest njezino povijesno bogatstvo i zanimljivost zbog prisutnosti kršćanskih vitezova templara u dalekoj prošlosti, koji su na geografskom potezu prema kalničkom arhidjakonatu ostavili graditeljske tragove u Glogovnici kod Križevaca i — prema tradiciji — u Novoj Rači kod Bjelovara, gdje su navodno 1312, neposredno prije ukinuća svoga reda, podigli crkvu u čast B. D. Marije, a iz kojeg vremena potječe obrambena cilindrična kula koja se danas s gotičkom kapelom i nrežastim svodom uklapa u zvonik i župsku crkvu, pregrađenu u doba baroka.

Ova monografija započinje *Predgovorom* pisca i člankom *Geografski pogled na općinu Dugo Selo*. Predgovor je tako napisan da zapravo daje iscrpan sadržaj čitave monografije, dok uvodni članak *Geografski pogled na općinu Dugo Selo* daje sliku ovog područja danas.

Nakon toga se prelazi na glavni dio monografije koji započinje prikazom gospoštije Božjakovina. „Ime Božjakovina potječe od kršćanskih vitezova templara, koji su od XIII. st. u današnjem naselju Božjakovini imali svoj samostan i posjed ili gospoštiju. Oni su svojim krepосnim životom i oružjem u ruci branili Božju čast, kršćansku vjeru i domovinu od neprijatelja. Narod ih je zato prozvao božjacima, a njihov samostan i posjed Božjakovinom.“

Ime Božjakovina najprije se odnosilo na samostan i naselje oko njega, a kasnije na cijelo područje i naselja koja su pripadala samostanskoj gospoštiji od rijeke Lonje kod Štakovca do rijeke i sela Črnca.

Svoj prikaz Gospoštija Božjakovina pisac započinje kratkim prikazom križarskih ratova za oslobođenje Svete Zemlje i viteških redova: templara i ivanovaca koji su imali velik utjecaj u javnom i kulturnom životu Hrvatske, dakako i na ovom području. „Na brdu Prozorju sjeverno od Dugog Sela nalazi se već oko 1200. g. crkva sv. Martina po kojoj se šira okolica već tada zove posjed ili gospoštija sv. Martina. Samo štovanje sv. Martina potječe vjerojatno od franačkih misionara koji su ovdje širili kršćanstvo u IX. stoljeću.“

Taj posjed sv. Martina u sačuvanim dokumentima spominje se prvi put za hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. On je taj posjed — u stilu ondašnjeg vremena — najprije darovao vojvodi Krakonu, „ali mu ga je zbog nevjere doskora oduzeo i poklonio templarima. Taj svoj poklon spominje kralj u svojoj povelji

od g. 1209., zajedno s poklonom posjeda Gore kod Petrinje.“ Iz te i kasnijih isprava doznajemo za točne granice te gospoštije, broj i imena naselja, te nešto o stanovništvu toga kraja. Tom su gospoštijom upravljali templari do 1312, kada je na općem crkvenom saboru u Vieni — zbog pritiska francuskog kralja Filipa IV. Lijepog — ukinut red templara. To je bila velika šteta za Crkvu, posebno u našim krajevima. „Po odredbi zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića (1303—1322) odavde su templari otišli u Zagreb i nastanili se u svom samostanu koji se nalazio između Kaptola i Nove Vesi. Tu su živjeli kao zatočnici do svoje smrti. Sve njihove posjede, pa i gospoštiju sv. Martina, preuzeli su ivanovci, njima srodni redovnici, talijanskog podrijetla.“

Ivanovci su držali u svojoj vlasti, uz vlastite samostane i posjede, sve templarske gospoštije u Hrvatskoj, pa tako i gospoštiju sv. Martina, do početka XVI. stoljeća. Čitav bivši templarski vranski priorat bio je u njihovim rukama.

Ranije su templari u Hrvatskoj stekli velike posjede i osnovali mnoge samostane (Zagreb, Sv. Martin-Prozorje ili Božjakovina, Gore, Dubica, Senj, Bela od Ivanca, Pakrac, Vaška, Našice itd.). Sagradili su velik broj crkava i širili kršćansku kulturu i uljudbu. Imali su velik ugled. Upravljali su požeškom i virovičkom županijom, a koji put i cijelom Hrvatskom. Nakon njih je sve to prešlo na ivanovce, koji su imali svoje središte u Pakracu, pa se može shvatiti njihov utjecaj u slijedećem razdoblju na svim područjima javnog života u Hrvatskoj. Imali su i svoje obveze. Za vrijeme zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića neki njihovi samostani na području zagrebačke biskupije plaćali su biskupu i Kaptolu desetinu. Brinuli su se za unapređenje gospoštija, za podizanje objekata, gradnju puteva, mostova i slično. Njihov poglavar je nosio naslov prior vranski i imao je velik utjecaj u životu domovine i Crkve. Posljednji priori vranski, koji su upravljali gospoštijom Božjakovina kad je već nadirala turska opasnost, bili su Bartol Grabarac, zapisan u više dokumenata između 1500—1517. i Petar Berislavić, koji je postao 1513. g. vesprimski biskup i hrvatski ban, a vranski prior 1517. Prihode božjakovinske gospoštije upotrijebio je u borbi protiv Turaka. Više ih je puta hrabro pobijedio, ali je i sam poginuo 1520. u borbi kod Korenice. S njegovom smrću prestaje služba vranskog priorata, te se do danas čuva samo titularno uz osobu velikog prepošta Prvostolnog kaptola zagrebačkog.

Nakon ivanovaca za gubernatora gospoštije Božjakovina bio je imenovan Ivan Tahi,

budući je trebalo financirati ratove s Turcima. On se loše ponašao prema svojim podložnicima, pa je došlo do parnice protiv gubernatora i njegovog kaštelana kod županij-skog suda u Zagrebu. Zbog toga je kralj 1529. g. oduzeo službu gubernatora vranskog priorata i Božjakovinu založio banu I. Karloviću. Od njega ta gospoštija, po obiteljskim vezama, prelazi u ruke obitelji Zrinski, sve do konfiskacije njihove imovine 1670. g. u vezi s njihovom urotom protiv Bečkoga dvora. Nakon Zrinskih gospoštiju Božjakovina imali su u svojim rukama Draškovići, čije su obiteljsko rodoslovlje proteže do naših dana.

Pisac u tom glavnom dijelu o Božjakovini donosi prikaz turskih ratova i obrane domovine na ovom području, zatim opis političke i sudske uprave u gospoštiji, a nakon toga posebno poglavlje: *Politička uprava od XIX–XX. stoljeća*. Time je završen vrlo temeljit i iscrpan prikaz gospoštije Božjakovina, što obuhvaća prvi dio ove monografije.

Drugi dio ove monografije počinje s poglavljem koje nosi naslov: *Župa Brckovljani*.

Najprije se govori o staroj župi i crkvi sv. Martina u Prozorju. Naime, u kasnom srednjem vijeku na području gospoštije sv. Martin ili Božjakovina postoji samo jedna župa i jedna župska crkva. To je crkva sv. Martina u Prozorju gdje se nalazi sjedište župe, a koja je danas, na žalost, već potpuno u ruševnom stanju. Ta župa i crkva postoji od pamtivijeka. Templari, a kasnije ivanovci, bili su patroni ili kolatori župe i crkve. Brinuli su se za održavanje crkve i prihode župnika, a nije sasvim jasno da li su njihovi članovi katkad bili i župnici. „Na području ove župe vjerojatno se nalazi kapela koja je služila kao samostanska ili dvorska kapela redovnicima imovcima u sjedištu njihove gospoštije ili marofu.”

Prema tome, od XIII. do XV. stoljeća sva sela gospoštije Božjakovina imaju samo jednu župu i župnu crkvu sv. Martina u Prozorju. Od XV. stoljeća i dalje ovaj je kraj podijeljen na dva dijela: jugozapadni dio s 15 sela ostaje u župi sv. Martina, a sjeveroistočni dio s 10 sela priključuje se novoosnovanoj župi sv. Brcka u Brckovljanima. To je vjerojatno bilo sredinom XV. stoljeća, kada je nastala župa u Vrbovcu i u još nekim mjestima šire okolice Zagreba. „No kako su u to doba učestale turske provale i pljačke, mnoge su župske crkve stradale, a svećenici se zajedno s narodom sklanjali u sigurnije krajeve. Zato su mnoge župe ostale bez svoga stalnog dušobrižnika, a duhovnu brigu za vjernike u takvim župama preuzimali su bliži ili dalji žup-

ni susjedi, kako je to i inače običaj. Tako je 1501. g. župnik Petar upravljao dvjema župama na području gospoštije Božjakovina: župom sv. Martina i župom sv. Brcka.” Ali iz popisa župa 1510. i 1515. g. vidimo da župa sv. Brcka već ima svog vlastitog župnika Luku. Zbog posebnih okolnosti stanje popunjavanja župa bilo je vrlo promjenljivo. Tek od sredine XVII. stoljeća, kad su se političke i vjerske prilike već sredile, ova župa ima svog stalnog dušobrižnika.

U općem pogledu na župu Brckovljani opisan je njezin prirodni smještaj i položaj, patronat, raspela, groblja, pitanje kapelana, crkvenog pjevača i učitelja, zatim crkvenih starješina, zvonara, škole i katehizacije, te pitanje podvoza i nešto statistike. Nakon toga nalazimo dobar povijesni prikaz župne crkve sv. Brcka koja ima gotičko svetište, te opis imovine župske crkve. Zatim slijede povijesni podaci o pojedinim kapelama župe: Kapele B. D. Marije u Brckovljanima, sagrađene između 1862. i 1864. na mjestu gdje je ranije stajala kapela iz 1743.; sv. Jakova apostola, koja se nalazila na brdu među vinogradima kod Brckovljana, a spominje se od 1686. do 1889. godine; sv. Elizabete u Štakorovcu, koja se spominje od 1680. do konca XVIII. stoljeća, a nalazila se na brežuljku među vinogradima; Presvetog Trojstva u Majkovcu, čiji povijesni tok i razvoj možemo pratiti od 1680. do danas, te Srca Isusova u Lonjici, koja je sagrađena 1909. godine.

Tu se nalazi uredna kronotaksa župnika u Brckovljanima, povijesni prikaz župničkih prihoda, župnog stana, te opis nekih događaja u župi.

Pod naslovom *Sela i stanovnici* na slijedeće 22 stranice nalazimo povijesni prikaz svih sela u župi, popis stanovnika, starosjedilaca i doseljenika, tako da danas u pogledu kuća ili domaćinstava starosjedioci zauzimaju 16%, a doseljenici 84%. „Obzirom na stanovnike ili osobe stvar je drugačija: starosjedilaca je 1980. bilo 34%, a doseljenika 66%. Medutim, samo prije nekoliko godina bio je podjednak broj starosjedilaca i doseljenika. Svakako je istina da se broj starosjedilaca godinama postepeno smanjuje, a broj doseljenika povećava.”

Zatim slijedi: *Posjed Božjakovina u XIX. i XX. stoljeću* tj. poseban prikaz Božjakovine kao zemaljskog i društvenog posjeda do danas. Nakon sadržaja nalazi se kratak i lijep prikaz o piscu ove knjige koji je napisao župnik iz Brckovljana Mijo Pavlaković.

Ova knjiga zaslužuje našu pažnju i po svom obliku i po svom dragocjenom sadržaju. Pisana je lijepim stilom, logički jasno, s poprnatim

znanstvenim aparatom. Upravo je nabijena podacima koji su dobro obrađeni kronološkim redom u pojedinim poglavljima, te je postignuta željena preglednost zanimljive povijesne građe. Knjiga je tiskana na kvalitetnom papiru, ima kartu s legendom ovog kraja, te lijep broj fotodokumentacije koja pokazuje ono o čemu se govori u tekstu. Sve u svemu, ovim je radom otkrivena još jedna nepoznata stranica naše kulturne i vjerske baštine koja zaslužuje da bude uočena i uklopljena u šire poznavanje naše nacionalne i crkvene povijesti.

Stjepan KOŽUL

BUTURAC, J., MARIJA BISTRICA, 1209–1980, POVIJEST ŽUPE I PROŠTENIŠTA, Zagreb, 1981, str. 192.

Već dulje vremena osjećala se potreba za jednom solidnom monografijom o Mariji Bistrici. Tim više što se tu ne radi samo o jednoj župi s dalekom prošlošću, već o znamenitom i najposjećenijem svetištu Majke Božje u Hrvatskoj. Sve što smo dosad imali ili je već zastarjelo i ne može se nabaviti, ili je bilo premaleno i nepotpuno zbog slabog uvida u arhivsku građu.

Tu prazninu i opet je popunio naš neumorni istraživač prošlosti dr Josip Buturac. On je napisao opširnu monografiju o župi i prošteništu Marija Bistrica, od prvih pisanih dokumentata iz 1209. g. pa do danas.

Nakon *Predgovora* dan je *Zemljopisni pregled* šireg područja Marije Bistrice, a potom se obrađuje povijesno-politički okvir toga kraja pod naslovom *Politička uprava*. Od općenitih napomena tko vrši vlast u srednjovjekovnoj državi prelazi se na prikazivanje pojedinih feudalaca koji su vladali ovim područjem, počevši od župana Vratislava s konca XII. stoljeća koji je imao veliku gospoštiju od rijeke Save na sjever preko Medvednice ili Zagrebačke gore sve do rijeke Krapine. U njegovoj je vlasti bila i Bistrica s okolicom. Župan Vratislav je pristao uz hercega Andriju, a protiv njegovog brata Mirka koji je 1196. g. zavladao kao kralj u Ugarskoj. Kralj Mirko opustošio je gospoštiju župana Vratislava i oduzeo mu je zbog nevjere. Kako je kralj Mirko umro već 1204, naslijedio ga je brat Andrija koji je 1209. g. županu Vratislavu vratio zaplijenjene posjede, pa tako i Bistricu. „Tom je prilikom 1209. vladar izdao povelju u kojoj se prvi put spominje posjed i naselje Bistrica.“ Tu su opi-

sane međe gospoštije, a spominje se da je župan Vratislav sagradio na njoj dvije crkve: crkvu sv. Nikole u Bistranskoj Poljanici i sv. Jurja u Gornjoj Stubici. „To su zacijelo 1209. bile župske crkve. Crkva u Bistrici tada se još ne spominje u sačuvanim dokumentima, ali je vjerojatno postojala.“

Župan Vratislav je živio do 1217. Nakon njegove smrti trajale su duge razmirice među njegovom rodbinom oko nasljedstva, što je okončano 1298, kada je došlo do pomirenja pred zagrebačkim Kaptolom.

Nakon toga prikazani su razni gospodari ovog područja sve do našeg stoljeća; zatim urbarske regulacije ili odredbe koje su određivale razne obveze, prava i dužnosti u životu gospoštije; prikazano je uređenje seoske upravne općine, te kotara i općine u Mariji Bistrici – nakon što je 1848. g. ukinuta feudalna uprava.

Slijedeće poglavlje monografije nosi naslov: *Župa Marija Bistrica*. Tu se ponajprije govori o osnutku ove župe. Osim već spomenute 1209. godine, kada se prvi put spominje Bistrica u sačuvanim dokumentima, ovdje se ističe 1334. g. iz koje imamo najstariji popis župa zagrebačke biskupije. Tu se spominje i Bistrica: *Item ecclesia beati Petri de Biztricha*. Kako se vidi i iz dokumenata slijedećih stoljeća, župa je bila posvećena sv. Petru, odnosno sv. Petru i Pavlu sve do XVIII. stoljeća. Tada se mijenja titular u vezi s otkrićem čudesnoga kipa koji je zbog opasnosti pred Turcima donešen ovamo s Vinskog Vrh a i sakriven u župnoj crkvi, pa je župna crkva kasnije posvećena B. D. Mariji.

U tom poglavlju opisano je područje župe, a zatim opće kretanje stanovništva u župi, što je vrlo zanimljivo promatrati. Od 2500 stanovnika, koliko je župa imala 1776, došlo je do 8770 stanovnika 1900. g. Tendencija rasta išla je sve do drugog svjetskog rata. Još 1937. g. u župi ima 10448 stanovnika, „što znači da je poprečni natalitet u ono vrijeme bio povoljan, i to u jednoj trećini župa zagrebačke nadbiskupije“. Dakako, u novim okolnostima krivulja rasta župe pada, jer 1981. župa ima samo 7629 stanovnika.

Tu je obrađen i patronat u župi, zatim prikaz vjerskog života, te župski arhiv s knjižnicom.

Nakon toga slijedi poglavlje s naslovom: *Župska crkva*. Ono započinje s najstarijim opisom bistričke župne crkve koji je sastavljen prigodom kanonske vizitacije 1622. g. Govori se i o čudesnom kipu Majke Božje, koji je – nakon prijenosa s Vinskog Vrh a – bio zazidan u zidu župne crkve, a pronađen